

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori disszertáció

Major Hajnalka
RETORIKA ÉS SZÖVEGALKOTÁS

Nyelvtudományi Doktori Iskola
Prof. Dr. Bárdosi Vilmos CSc, a Doktori Iskola vezetője
Alkalmazott nyelvészet doktori program
Prof. Dr. Gósy Mária DSc, a program vezetője

A bíráló bizottság tagjai:

Dr. Adamik Tamás professor emeritus, a bizottság elnöke

Dr. Bóna Judit PhD, a bizottság titkára

Dr. Raátz Judit PhD, hivatalosan felkért bíráló

Dr. Nemesi Attila László PhD, hivatalosan felkért bíráló

Dr. Simon L. Zoltán PhD, bizottsági tag

Dr. Benczik Vilmos PhD habil., Dr. Zimányi Árpád PhD habil., póttagok

Témavezető:

Dr. Adamikné Jászó Anna DSc

Budapest, 2015

Tartalom

1. Bevezetés és célkitűzések	3
2. Anyag, módszer, kísérleti személyek	5
3. Az értekezés felépítése	6
4. Tudományos eredmények, tézisek	8
5. Az összefoglaláshoz felhasznált irodalom	16
6. Az értekezés témakörében megjelent publikációk	18
7. Az értekezés témakörében tartott előadások	18

1. Bevezetés és célkitűzések

Babits Mihály írja híres esszéjében, hogy a retorika gondolkodni és beszélni tanít (1909/1978: 87). Jelen disszertáció a klasszikus és modern retorika szakirodalmát vizsgálja meg azzal a céllal, hogy az anyanyelvet, a fogalmazást és a gondolkodási készségeket alakító kompetenciák kimutatásához és fejlesztéséhez eszközöket keressen.

A két tudományterület, a retorika és a fogalmazás (esszéírás) elválaszthatatlanul összekapcsolódik. Ezt a rokonságot fejezi ki Connors terminusa, a retorika-fogalmazástan (*Composition-Rhetoric*). Tantárgyként a fogalmazás Magyarországon csak az alsó tagozatos tantervben van jelen. Az új kerettanterv kétéves ciklusonként biztosít órakeretet szövegalkotásra a magyar nyelv és irodalom tantárgy keretében. A retorika tantárgyként az új kerettanterv szerint csak 11. osztályban szerepel.

Weaver (1961) szerint a retorika (meggyőzés) az (anya)nyelvi nevelés egészét áthatja („könnyű belátni a hatékony diskurzus szükségességét”), ezért vélekedik így: „Ahhoz, hogy jól írjunk, jelen kell lennünk minden porcikánkkal, így a fogalmazástanítás minden más tantárgynál inkább az egész ember képzését jelenti” (1961: XIII). A fogalmazástanításról vallott nézetei nagyon hasonlóak Quintilianus és a retorikai hagyomány klasszikus ideáljához, a „beszédre kész jó férfihez” (*vir bonus dicendi peritus*).

Mivel a fogalmazás egyszerre jelenti a szövegalkotás folyamatát és a produktumot, a kutatási kérdés is kettős. Az alkalmazott retorika alapvető kérdése, hogy fontos-e a retorika a középiskola számára. Az általam végzett tantervelemzés bizonyította, hogy a mai tantervi és érettségi követelményekben búvópatakként jelen van a retorika eszköztára, a retorikai nevelés hagyománya a mai napig megőrződött az elvárásokban. Hasonló eredményt hozott érettségi dolgozatok (Pásztor 1996) tanári bírálatainak vizsgálata is. Kutatási kérdésemet tehát a következőképpen fogalmaztam át: felhasználhatók-e a klasszikus és modern retorikai irodalom eredményei a. a tanulók íráskészségének vizsgálatára és b. a készségek szintjének diagnosztizálása után a fejlesztésre?

Hogyan adhatok tanárként segítő, konstruktív megerősítést a tanulói fogalmazásokra? Használhatom-e a retorikai elemzés kritériumait ahhoz, íráskészségüket fejlesztő lényegi visszajelzést adjak? Jelen kutatás alapvetően két hipotézist vizsgált: 1. a retorika fogalomrendszere irodalmi művek mellett tanulói fogalmazások elemzéséhez, a készségek diagnosztizálásához is felhasználható, mert összhangban áll a tantervi elvárásokkal; 2. a készségszint diagnosztizálása után, a reflexiók hatására meginduló fejlődés alkalmazható az írásbeli érettségi vizsgára való készülés folyamatában.

Kutatásom tárgya tanulói fogalmazások retorikai elemzése, amelynek alapja a klasszikus retorika terminológiája. A retorikai elemzés azt vizsgálja, „miért teszi *ezt* a szerző, *ebben* a sorrendben, *ezekkel* a szavakkal” (Corbett 1969: XI–XXVII). A diákok íráskészségének megismeréséhez egy értékelő lapot állítottam össze, mely negyven állításban foglalja össze az ideális esszé jellemzőit.

Az esszéírás a diákoknak és az őket segítő tanároknak is nagy kihívást jelent. Több tanulmány vizsgálta már tizenévesek vagy felnőttek íráskészségét Magyarországon (Baranyai–Lénárt 1959, Orosz 1972, Kernya 1988, Kádár–Fülöp 1990, Horváth 1998). Az érvelő esszé írása jelentette a legnehezebb feladatot a résztvevők számára, érdemes tehát tanulmányozni az oktatás szerepét a problémában.

Az anyanyelvi nevelés feladata a középiskolások gondolkodási készségeinek fejlesztése. Zwiers (2004: 31) tizenkét ilyen készséget gyűjtött össze: elemzés; hasonlóság és különbség megállapítása; kategorizálás és osztályozás; ok és okozat felismerése; problémamegoldás és hipotézisalkotás; meggyőzés; azonosulás; szintézisalkotás; értelmezés; értékelés; kifejezés és alkalmazás. E készségek közül a legtöbb megegyezik a retorikai nevelés közhelyeivel (*topoi*; Connors–Corbett 1998: 87–130). Az írás mint a kommunikáció egy fajtája a skála 11. szintjén áll, segítségével vizsgálhatók a gyerekek gondolkodási készségei és a problémamegoldás folyamata.

1. táblázat: A kezdő évfolyam feladatai

Mérés	Dátum	Feladat	Résztvevők	Idő
1.	2014. 01. 15.	<i>Chreia</i> szabadon választott idézet alapján, vázlat segítségével	30	45 perc
2.	2014. 02. 19.	Szükség van-e iskolára?	30	45 perc
3.	2014. 03. 30.	Szükség van-e kötelező olvasmányokra?	30	45 perc
4.	2014. 05. 28.	<i>Chreia</i> , megadott szituáció	29	45 perc

A korábbi kutatások már vizsgálták a fogalmazási modelleket (Molnár 1996); a retorikai elemzést irodalmi művek (Corbett 1969, Schirren–Ueding 2000) vagy médiaszövegek elemzéséhez használták (Schirren–Ueding 2000). Érettségizők fogalmazásai, a középiskolába belépők érvelő esszéi és a két csoport eredményeinek összehasonlítása eddig még nem képezte retorikai elemzés tárgyát. Mivel mindkét vizsgált csoportot tanítottam, a mérési eredményeket a visszajelzéshez és a támogató értékeléshez is használhattam. Ez a tanulási *coaching* – mivel segíti a gondolkodási készségek és a tudományos nyelvhasználat fejlődését – mindig is a retorikai nevelés alapköve volt.

2. Anyag, módszer, kísérleti személyek

A tanulói dolgozatok három csoportját vizsgáltam. Az első korpuszt német nyelvi előkészítő évfolyamos (kilencedikes) tanulók érvelő dolgozatai alkották, jelen disszertáció négy dolgozatuk közül az elvi kérdés („Szükség van-e iskolára?”) és a tanácsadó beszéd részletes vizsgálatát tartalmazza. A második korpuszt a végzős évfolyam két dolgozatának (egy regényelemzésnek és egy érvelő esszének) részletes retorikai elemzése képezi. A harmadik korpusz egy régi típusú érettségi vizsga legjobbnak tartott érettségi dolgozataiból áll (Pásztor 1996).

2. táblázat: A végzősök feladatai

Mérés	Dátum	Feladat	Résztevők	Idő
1.	2013. 10. 10.	Epikus mű elemzése	22	90 perc
Reflexió				
2.	2013. 11. 07.	Összehasonlító elemzés	22	90 perc
Gyakorló óra, érvelési feladat közös megbeszélése, vázlatírás				
3.	2014. 02. 20.	Érvelés	22	90 perc
Reflexió				
4.	2014. 03. 13.	Összehasonlító elemzés	22	90 perc
Reflexió				
5.	2014. 03. 27.	Epikus mű elemzése (korábbi érettségi feladat)	22	90 perc
Reflexió				
6.	2014. 04. 10	Próbaérettségi vizsga	22	135 p.
Reflexió				
7.	2014. 05. 05.	Érettségi vizsga	21	180 p.

A kísérleti személyek 14 és 19 év közötti, egészséges, átlagos képességű diákok (a végzősök között egy gyengén látó lány volt), anyanyelvük magyar. A szociális hátteret, a lakóhely megoszlását és a tanulók nemét nem vizsgáltam. A kezdők 45, a végzősök 90 percet kaptak a feladat megoldására. 1995-ben az érettségi vizsga 240 percig tartott.

3. táblázat: Az 1995. évi érettségi vizsga

Mérés	Feladat	Résztevők	Idő
Pásztor 1996	Írásbeli érettségi vizsga	20	240 perc

Az általam összeállított mérőlap 40 állítást tartalmazott, amelyet a retorikai elemzés nyolc kritériumába (Adamikné 2006; a retorikai szituáció, a műfaj, az értelmi és érzelmi érvelés viszonya, az érveforrások, a gondolatmenet, az érvek elrendezése, a stílus és a

megjelenítés) soroltam be. Az eredmények értékelésekor a Zwiers-féle készségekre és a retorikai elemzés kritériumaira támaszkodtam.

Zwiers minileckéi (2004: 30) azt mutatják be, hogyan fejleszthetők a gyerekek gondolkodási készségei. Az állványozás (*scaffolding*) jól bevált módszer, mely „motiválja a tanulót a feladat megoldására, a tanuló képességeihez illeszkedve meghatározza a szükséges lépéseket, lehetőséget nyújt arra, hogy diagnosztizáljuk az eltérést a diák teljesítménye és az ideális megoldás között, valamint mérsékelheti a frusztrációt és a stresszt a megoldás keresése közben (Roberts–Street 2000: 395). Az általam összeállított mérőlap hasonló állványként szolgált a tanulói esszékre való visszajelzésben, de a diagnózis eszköze is volt számomra. Segítségével határoztam meg a készségek szintjét, a gyakori hibák forrását és jelöltem ki a további fejlesztés irányát.

4. Az értekezés felépítése

A **bevezető** ismertette a fogalmazás definícióját és fontosabb modelljeit a szakirodalom alapján. Felvetette azt a problémát, hogy az íráskészség jelentőségének és problémáinak közismertsége ellenére a fogalmazás tanítása (taníthatósága) nem kap elég hangsúlyt. A kutatás célja annak vizsgálata volt, milyen kapcsolat van a retorika és a szövegalkotás között.

A téma kifejtéséhez az **1. fejezet**ben szükséges volt tisztázni a retorika értelmezéseit és viszonyát a modern tudományokkal. Arisztotelész szerint a retorika *tekhné*, mesterség, gyakorlati tudomány, „olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyeket valamiképpen minden ember egyaránt megismerhet, és nem tartoznak semmiféle külön tudományhoz” (1354a, 1999: 29). Az elemzés vezérfonala a szövegtudományok őse, a klasszikus retorika, mert a következő korszakok ezt követték, a mai gyakorlat is átláthatóbb így. Erre a rendszerre épül a retorikai elemzés, amelyet az általam választott korpusz diagnosztizálására felhasználtam.

A **2. fejezet** célja volt annak bemutatása, hogy az iskolai oktatásban a retorika rendszerén nyugvó fogalmazástanítás az ókortól máig elegendő és megfelelő segítség az anyanyelvi (és idegen nyelvi) kulcskompetencia fejlesztéséhez, a szövegalkotáshoz szükséges retorikai eszköztár kiépüléséhez, nemcsak a retorikai nevelés évezredes hagyománya miatt, hanem azért is, mert ez a rendszer magához a tudományos gondolkodáshoz szükséges készségeket fejleszti. A tantervek és a vizsgakövetelmények elemzése bizonyította, hogy a retorika rendszere megőrződött az oktatásban.

A **3. fejezet** bemutatja a vizsgálatban részt vevő diákokat, a dolgozatok számát és műfaját, a mérőlapot, amellyel az írásműveket értékeltem, és annak tantervi alapjait a NAT-

ban és a kerettantervben. A fejezet vége tartalmazza a kutatási kérdést és a két hipotézist: 1. a retorikai elemzés segítségével diagnosztizálható a tanulói dolgozatok készségrendszere; 2. a visszajelzésekre fejlesztő értékelés épülhet.

A **4. fejezet**ben bemutatott, bitzeri értelemben vett retorikai szituáció rokon a kompetenciafejlesztés szemléletével, mindkettő a problémamegoldást helyezi középpontba. Az új típusú érettségi vizsga írásbeli és szóbeli feladata (és nemcsak magyar nyelv és irodalomból) a problémát körvonalazza, nemcsak a feladat címét adja meg, hanem a tulajdonképpeni retorikai szituációt, ezért ennek elemeit hasznos a tanulónak is ismerni. A retorikai szituáció indikátorai az érettségi vizsga javítókulcsában is jelen vannak.

Az 5–9. fejezet a szónok klasszikus retorikában szereplő öt feladata alapján veszi sorra a diagnózis eredményeit. Az **5. fejezet** tárgya a feltalálás: ezt segíti a. a beszéd faj vagy műfaj mint prototípus ismerete, b. az érzelmi és az értelmi érvelés lehetőségei, c. az érvforrások. Az érvelési hibák vizsgálata a gondolkodás hibáira is rávilágít, a Toulmin-módszer eszközt nyújt az érv hibáinak feltárására és megfelelő megformálására.

A **6. fejezet** a szónok második feladatát, az elrendezést taglalja, ezen belül a. a gondolatmenet induktív vagy deduktív voltát, b. gondolkodás-lélektani jegyeit és c. a beszéd részeit. A szintézis hiányát jelzi a kevés dedukció, a tételmondatra épülő bekezdések, az előremozgás, valamint a konvergencia hiánya.

A szónok harmadik feladata a kifejezés, a **7. fejezet** a dolgozatok stílusát vizsgálja a klasszikus retorika négy stíluserejére, az illőség, a világosság, a nyelvhelyesség és az ékesség alapján. Ezek a kategóriák a kisebb átfedések (pl. nyelvhelyesség és világosság) ellenére alkalmasnak bizonyultak a szövegművek készség szintjének diagnosztizálására. A tanári elvárások és a kiváló dolgozatok elemzése bizonyította, hogy az stílus eszközöket használó (ékes) dolgozatok meggyőzőbbek az érettségi vizsgán.

A szónok negyedik feladata, az előadásmód (az írott munka megjelenítése) gyakran elhanyagolt, de ennek ellenére fontos területe a meggyőzésnek. Ez a **8. fejezet** témája. Az íráskép, betűforma, tördelés, idézés tudatos szabályozása és a helyesírás ellenőrzése a szabályzat segítségével olyan készségek, amelyekben csak következetes, minden kategóriára kiterjedő visszajelzéssel érhető el lassú változás. Két alfejezetben vizsgáltam a hallgatóság elvárásait a javító tanárok és a többi tantárgy szóbeli vizsgaszabályzatai alapján. A retorikai elemzés szempontjai kimutathatók voltak az elvárások mindkét csoportjában.

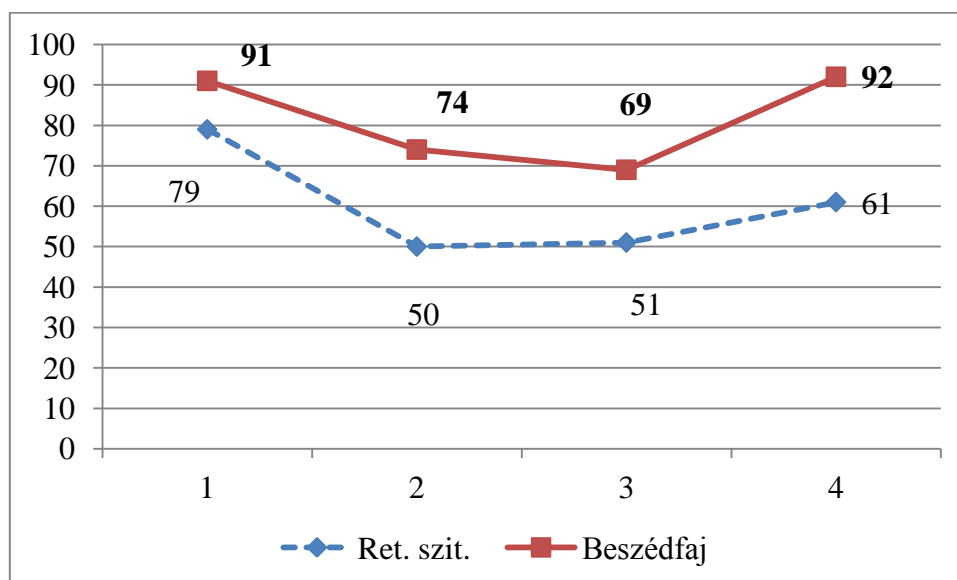
A **9. fejezet** nem a kész beszéd megtanulásaként értelmezi a szónok 5. feladatát, az emlékezőtehetséget, hanem a mérés sorozattal kimutatható metakognitív stratégiák nyomát keresi. A kezdők korpuszában inkább az egyes feladatok bonyolultsága mutatható ki, a

rendszeres visszajelzésben részesülő végzős csoportban azonban szabályos fejlődési tendencia látható minden elemzési szempont esetén az érettségig. (Az utolsó két fejezet a nyomtatásban megjelent dolgozatgyűjteményt nem vizsgálta.)

A következtetések végén található a méréssorozat eredményeként kialakított fogalmazási modell. Az összefoglalás és a tézisek után helyzetem el a mellékleteket, amelyek egy része terjedelmi okok miatt került ide (tantervelemzés), de következtetéseim szempontjából fontos háttéranyagot tartalmaz; egy része pedig az elméleti háttérhez és a mérés gyakorlati részéhez szükséges ábrákat, dokumentumokat, adatokat tartalmazza.

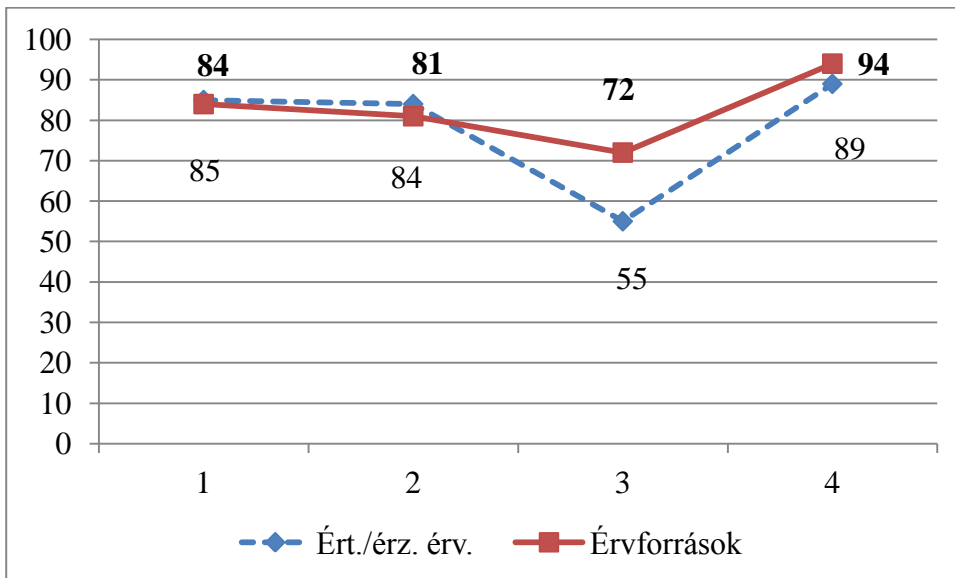
4. Tudományos eredmények, tézisek

A retorikai hagyomány és a retorikai nevelés továbbélését az anyanyelvtanításban és a fogalmazástanításban tantervelemzéssel vizsgáltam meg, az 1996-ban Pásztor Bertalan szerkesztésében megjelent érettségi dolgozatgyűjtemény szaktanári és bírálói elvárásaival kiegészítve. A retorikai nevelés személyiségfejlesztő hatása és fogalmazástanítással való kapcsolata tovább él az iskolai oktatásban. A fogalmazástanítás célja, a retorikai eszköztár megfeleltethető a retorikai elemzés kategóriáinak.

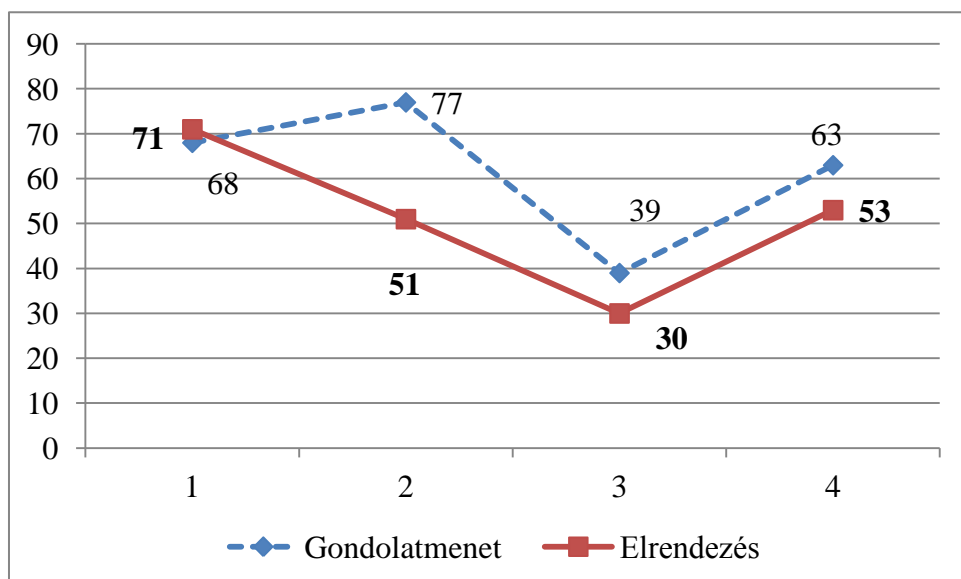
1. ábra: A retorikai szituáció és a beszédfaj mérési eredményei a kezdőknel (%)

1. A fogalmazástanítás feladata, hogy az írásbeli szövegalkotáshoz szükséges és a tanterv, az érettségi vizsga és a tanárok által megkövetelt retorikai eszköztárral ellássa a diákokat.

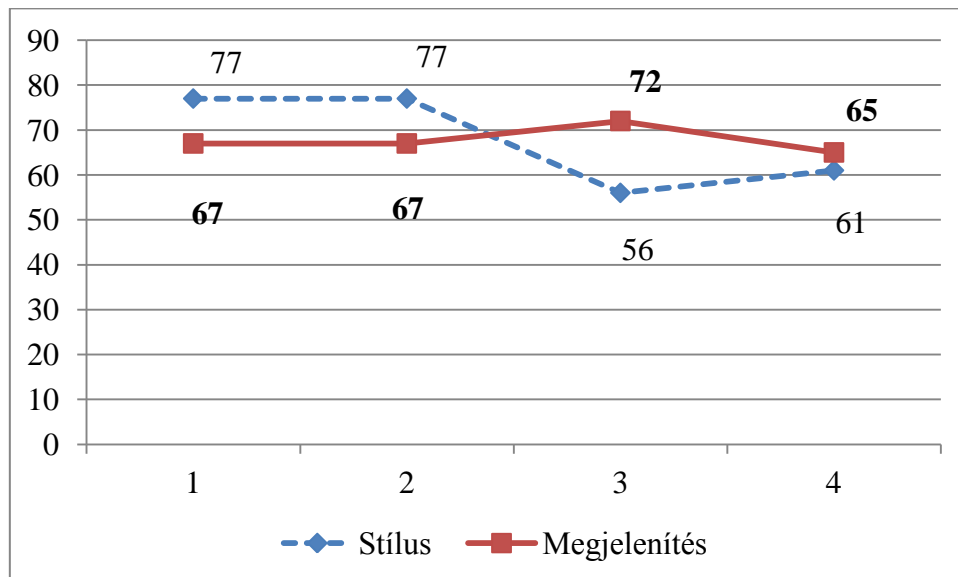
2. ábra: Az értelmi/érzelmi érvelés és az érvforrások mérési eredményei a kezdőknél (%)

3. A fogalmazás a szövegalkotás végterméke; a retorikai elemzés szempontjai segítségével kimutathatók a fogalmazási folyamatban lévő problémák (hibadiagnosztika). A retorika kategóriái segítik a készségi szint diagnosztizálását és a fejlesztés további irányának kijelölését.

3. ábra: A gondolatmenet és az elrendezés mérési eredményei a kezdőknél (%)

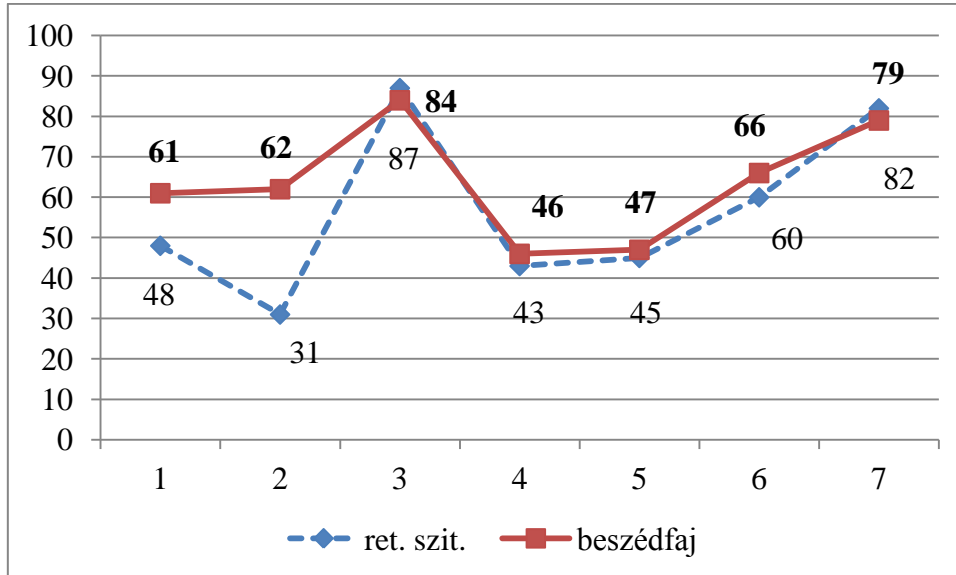
4. A fogalmazás nemcsak kommunikációs, hanem retorikai szituáció is. A retorika eszköztára, a fő kérdés, az ügyállás, a fő érv, az ítéletalkotás segíti a kényszereknek és a hallgatóság igényeinek megfelelő problémamegoldást. A kompetenciaalapú érettségi vizsga problémamegoldásként tekint a szövegalkotásra, ehhez szükséges ismerni a problémamegoldás lépéseit. A probléma átstrukturálása, az analízis, a körülmények vizsgálata nehézséget okoz a tanulóknak, különösen absztrakt érvelési feladat vagy műelemzés esetén. A relevancia megsértése és egy-egy részfeladat kihagyása is gyakori probléma, az analízisre való készség hiányát mutatja. A Bitzer-elmélet mellett a körülmények feltárását segítheti a Burke-pentász vagy a középkori oktatás hét említett kérdőszava.

4. ábra: A stílus és a megjelenítés mérési eredményei a kezdőknél (%)

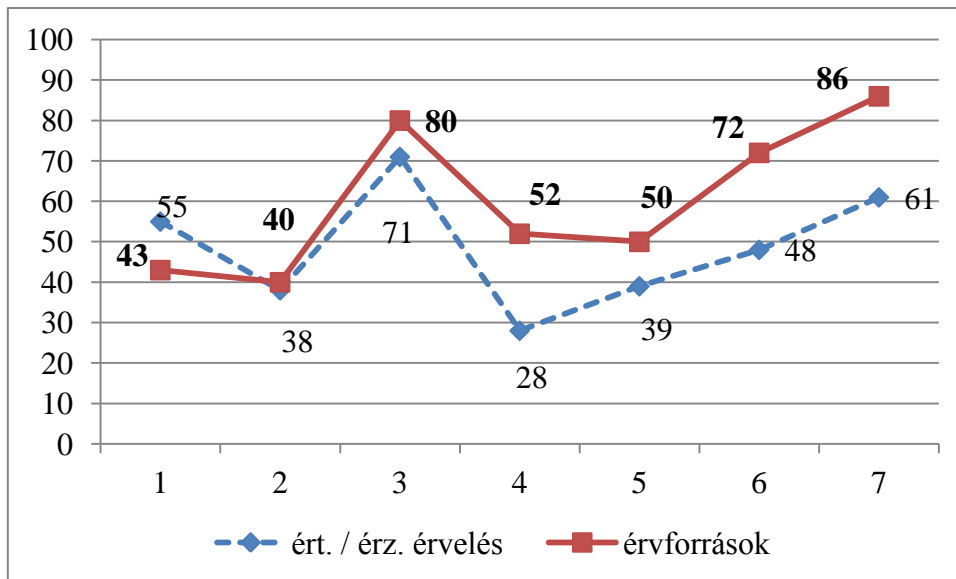
5. A beszéd faj, műfaj ismerete problémamegoldási stratégiaként segíti a szövegalkotási feladat megoldását. A probléma felismerése után a tanulóknak át kell strukturálni tudásukat, analízis, az ok-okozati viszonyok feltárása, beleérzés, értelmezési készség segítségével tud csak szabályos esszét alkotni. A leggyakoribb hibák (a Zwierr-féle készségeket is segítségül hívva) a feladat lemásolása valódi problémamegoldás helyett, az ok-okozati következtetések meglátására és ezáltal a feladat által kért szempontok mindegyikének kifejtésére való képtelenség, az átélés és a metaforikus gondolkodás hiányossága. A legnagyobb kihívás a szubjektivitás és az objektivitás megfelelő arányának megtalálása az esszében, ez összefügg az értelmi és érzelmi érvelés technikáinak és az érv típusok ismeretével is. Az érvelési

gyakorlatok segítik e készségek fejlesztését. Fontos gyakorlási lehetőség lenne kiváló esszék feldolgozása a retorikai elemzés segítségével, így a diákok tanulmányozni tudnák a hangnem, érvelés, szerkezet, stílus jellegzetességeit. Ez segíthetné egyéni stílusuk megtalálását.

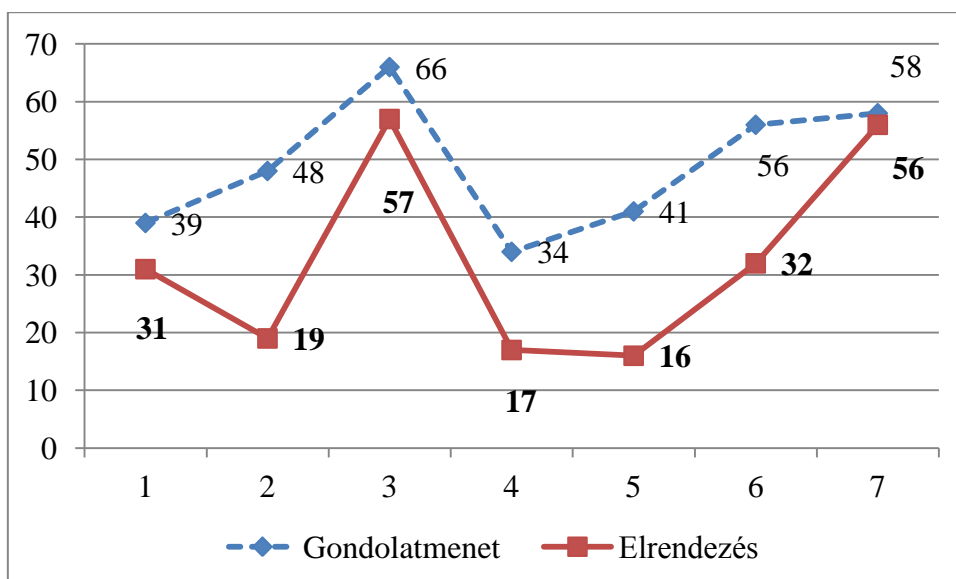
5. ábra: A retorikai szituáció és a beszéd faj mérési eredményei a végzősöknél (%)

6. Az értelmi és érzelmi érvelés lehetőségeinek ismerete és használata elvárás a tanterv és a javító tanárok részéről, ezért meggyőzőbbé teszi a tanulói fogalmazást. Értő felismerésükkel gazdagítható a szövegmű, elkerülhető a manipuláció, használatuk segíti az „esszéstílus” kialakulását, hiteles bevezetés és befejezés alkotását. Az 1996. évi gyűjtemény szaktanárai és bírálói (8.2.) egyértelműen az őszinte, hiteles érzelmkifejezés mellett és a hamis pátosz, betanult, kötelező, sablonos fordulatok ellen foglaltak állást. A dolgozatok vizsgálata igazolta a klasszikus tanítást, a bevezetésben és a befejezésben volt a leggyakoribb az etikai érzékre vagy az érzelmekre való apellálás.

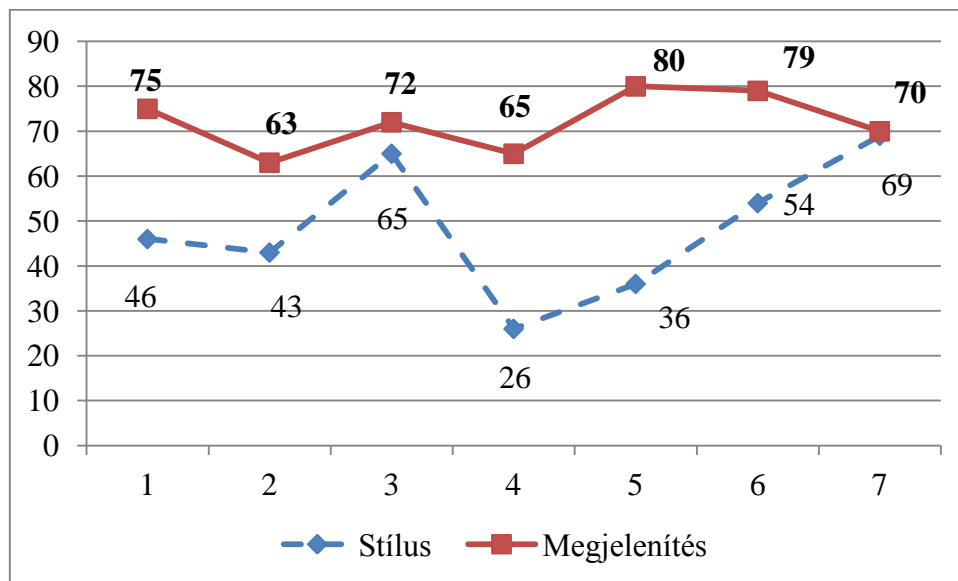
6. ábra: Az értelmi/érzelmi érvelés és az érvforrások mérési eredményei végzősöknél (%)

7. Az érvforrások gondolkodási stratégiáknak felelnek meg, segítik a feltalálást, árnyaltabbá teszik az érvelést, használatuk gyakorlása segíti a gondolat helyes nyelvi formájának megtalálását is. Az érvelési hibák rámutatnak a gondolkodási műveletek hibáira. A logikusság, az egyéni vélemény, az ítélőképesség (*iudicium*) megléte a dolgozatokban a javító és bíráló tanárok által leggyakrabban kiemelt erény volt. A nyelvi kifejezés külön fejlesztést igényelne, folyamatos és következetes visszajelzéssel.

7. ábra: A gondolatmenet és az elrendezés mérési eredményei a végzősöknél (%)

8. Az érv szerkezetének ismerete segíti az érvelés gondolatmenetének követését, a hiba megtalálását, a szintézis megalkotását és helyes nyelvi formájának megtalálását. Az ok-okozati következtetések levonására való képesség a Toulmin-módszer segítségével, az analízisre és szintézisre való képesség a gondolkodás-lélektani jegyek alapján mérhető. A dolgozatok vizsgálata a Toulmin-módszerrel bizonyította, hogy a gondolatmenet megszakítottsága az adat és az állítás közötti kapcsolat kifejtetlen voltának köszönhető, kevés a dolgozatokban az igazolás, a cáfolás, a minősítő.

8. ábra: A stílus és a megjelenítés mérési eredményei a végzősöknél (%)

9. A szintézisalkotás fontos eleme a klasszikus retorika beszédrészeinek ismerete. Problémamegoldási stratégiaként segíti a meggyőző elrendezést emellett a szélső részek konvergenciája és a tételmondatra épülő bekezdésszerkesztés. Nagyon kevés a tézist lebontó, egy-egy központi gondolatot körüljáró bekezdés, ezek sajnos legtöbbször csak névlegesen felelnek meg a bekezdés kritériumának, tartalmilag nem.

10. Az illőség, világosság, nyelvhelyesség erényének betartására épülnek a javítási útmutatók és a tanári elvárások. Ezen értékelési kritériumokat a hibadiagnosztika és az állványozás is eredményesen használhatja. A stílushibák elemzése a stílusérények alapján összekapcsolható a leíró nyelvtani gyakorlással, hasonlóan, mint az amerikai esszétanítási gyakorlat (pl. Weaver 1961, Willis 1973) mutatja. Az ékesség, azaz a stílus eszközök felismerése, értelmezése és tudatos alkalmazása meggyőző ereje révén szintén problémamegoldási stratégiaként működhet az esszében.

Zwiers: kifejezés Bloom: alkotás	<table border="1"> <tr> <td style="text-align: center;">Stílus</td> <td style="text-align: center;">Megjelenítés</td> </tr> <tr> <td>- stíluserevények - stílusnemek</td> <td>- tagolás, elhelyezés - betűforma - sorok, sortáv, szótáv - bekezdés, kiemelés - helyesírás</td> </tr> </table>	Stílus	Megjelenítés	- stíluserevények - stílusnemek	- tagolás, elhelyezés - betűforma - sorok, sortáv, szótáv - bekezdés, kiemelés - helyesírás	Zwiers: alkalmazás Bloom: alkotás
Stílus	Megjelenítés					
- stíluserevények - stílusnemek	- tagolás, elhelyezés - betűforma - sorok, sortáv, szótáv - bekezdés, kiemelés - helyesírás					
	<table border="1"> <tr> <td style="text-align: center;">Elrendezés</td> </tr> <tr> <td>- beszédrészek - tételmondat - részek összefüggése</td> </tr> </table>	Elrendezés	- beszédrészek - tételmondat - részek összefüggése	Zwiers: szintézis Bloom: alkotás		
Elrendezés						
- beszédrészek - tételmondat - részek összefüggése						
Zwiers: értékelés Bloom: értékelés	<table border="1"> <tr> <td style="text-align: center;">Érvforrások</td> <td style="text-align: center;">Gondolatmenet</td> </tr> <tr> <td>- külső, belső és speciális érvek - Toulmin érvelési sémája</td> <td>- indukció - dedukció - szillogizmus</td> </tr> </table>	Érvforrások	Gondolatmenet	- külső, belső és speciális érvek - Toulmin érvelési sémája	- indukció - dedukció - szillogizmus	Zwiers: analízis Bloom: elemzés
Érvforrások	Gondolatmenet					
- külső, belső és speciális érvek - Toulmin érvelési sémája	- indukció - dedukció - szillogizmus					
	<table border="1"> <tr> <td style="text-align: center;">Értelmi és érzelmi érvelés</td> </tr> <tr> <td>- <i>logosz, éthosz, pathosz</i> lehetőségei - a manipuláció eseteinek felismerése</td> </tr> </table>	Értelmi és érzelmi érvelés	- <i>logosz, éthosz, pathosz</i> lehetőségei - a manipuláció eseteinek felismerése	Zwiers: meggyőzés Bloom: alkalmazás		
Értelmi és érzelmi érvelés						
- <i>logosz, éthosz, pathosz</i> lehetőségei - a manipuláció eseteinek felismerése						
Zwiers: probléma újradefiniálása ok-okozati viszonyok empatikus gondolkodás elemzés értelmezés Bloom: alkalmazás	<table border="1"> <tr> <td style="text-align: center;">Beszéd faj/műfaj</td> </tr> <tr> <td>- forma - objektivitás / szubjektivitás - ismeretközlés / szépirodalom</td> </tr> </table>	Beszéd faj/műfaj	- forma - objektivitás / szubjektivitás - ismeretközlés / szépirodalom	Zwiers: problémamegoldás lépései		
Beszéd faj/műfaj						
- forma - objektivitás / szubjektivitás - ismeretközlés / szépirodalom						
	<table border="1"> <tr> <td style="text-align: center;">Retorikai szituáció</td> </tr> <tr> <td>- ügyállás, képviselhetőségi fok - fő kérdés, fő érv, ítélet - körülmények (Burke-pentász)</td> </tr> </table>	Retorikai szituáció	- ügyállás, képviselhetőségi fok - fő kérdés, fő érv, ítélet - körülmények (Burke-pentász)	- Bitzer: szükséglet, kényszer, hallgatóság - Burke (pentász) Bloom: megfigyelés (felidézés) megértés		
Retorikai szituáció						
- ügyállás, képviselhetőségi fok - fő kérdés, fő érv, ítélet - körülmények (Burke-pentász)						

9. ábra: A fogalmazástani és a retorika kapcsolatának modellje

11. Az írásmű külső formája, az előadásmód, hasonlóan a szónok megjelenéséhez, befolyásolja megítélését. Az igényességre nevelés személyiségfejlesztő hatása miatt 1–12. osztályig tudatosítani kell az írott szöveg formájának szerepét a meggyőzésben, a javítóban kialakuló „összbenyomásban”. Ehhez az íráskép kritériumait is érdemes lenne a helyesírási hibák osztályozásához hasonló részletességgel kidolgozni.

12. A retorikai elemzés problémamegoldó stratégiáival alkalmas a szóbeli és az írásbeli érettségi vizsgára való felkészítésre is. Nemcsak az anyanyelvi vizsgán, hanem más tárgyak követelményrendszere alapján interdiszciplinárisan szükséges a retorikai eszköztár a középiskolások számára.

A folyamatos visszajelzés hasznosnak bizonyult, de nagy erőfeszítést jelent a pedagógusnak minden dolgozatot mind a nyolc szempontból értékelni. Érdemes lenne a tanmenetben szereplő dolgozatok között felosztani a mérési szempontokat, 2–4 kategóriát vizsgálni egy dolgozatban. Következésképpen, évente adott visszajelzés esetén így is mérhető lehet az eredmény, hiszen egy év alatt is fejlődés mutatható ki a végzős dolgozatokban. Tovább emelhetné a fogalmazástanítás és a retorika presztízsét, ha a szövegértéshez hasonló kompetenciamérés épülne eredményeire. A jelen vizsgálat eredményei ugyanis mutatják: a fogalmazástanítás nem más, mint alkalmazott retorika.

5. Az összefoglaláshoz felhasznált irodalom

- Adamikné Jászó Anna 2006. *Az olvasás múltja és jelene*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Arisztotelész 1999. *Rétorika*. Adamik Tamás ford. Telosz Kiadó, Budapest.
- Babits Mihály 1978. *Irodalmi nevelés. Egy tantárgy filozófiája tanulók számára*. In: Belia György szerk. *Esszék, tanulmányok I*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest. 87–99.
- Baranyai Erzsébet – Lénárt Edit 1959. *Az írásbeli közlés gondolkodáslélektani vonásai*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Bitzer, Lloyd F. 1968. *The Rhetorical Situation*. *Philosophy and Rhetoric*, 1, 1–14.
- Burke, Kenneth 1969. *A Grammar of Motives*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Corbett, Edward P. J. – Connors, Robert, J. 1998. *Classical Rhetoric for the Modern Student. 4th edition*. Oxford University Press, New York, London, Toronto.
- Corbett, Edward P. J. (ed.) 1969. *Rhetorical analyses of literary works*. Oxford University Press, New York, London, Toronto.
- Horváth Zsuzsanna (szerk.) 1998. *Anyanyelvi tudástérkép. Mérés, értékelés, vizsgálat. Középszintű tantárgyi feladatbankok III*. Országos Közoktatási Intézet. Budapest.
- Kádárné Fülöp Judit 1990. *Hogyan írnak a tizenévesek? Az IEA-fogalmazásvizsgálat Magyarországon*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kerettanterv a gimnáziumok 9–12. osztálya számára, Kerettanterv a szakközépiskolák számára*. <http://kerettanterv.ofi.hu/> Letöltés 2014. szeptember 20.
- Kernya Róza 1988. *A szöveg néhány sajátossága kisiskolások fogalmazásaiban*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Molnár Edit Katalin 1996. *Három kognitív pszichológiai fogalmazásmodell*. *Magyar Pedagógia*, 96. évfolyam, 2. szám, 139–156.
- Nemzeti Alaptanterv*. Letöltés innen:
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1200110.KOR 2014. szeptember 20.
- Orosz Sándor 1972. *A fogalmazástechnika mérésmetodológiai problémái és országos színvonala*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Pásztor Bertalan szerk. 1996. *Húsz érettségi dolgozat, húsz szaktanári bírálat, húsz tárgyilagos értékelés*. Dinasztia Kiadó, Budapest.
- Quintilianus, Marcus Fabius 2009. *Szónoklattan*. Adamik Tamás, Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kopeczky Rita, Krupp József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Tordai Éva ford. Kalligram Kiadó, Pozsony.

- Részletes érettségi vizsgakövetelmények: magyar nyelv és irodalom*
http://www.oh.gov.hu/letolt/okev/doc/erettsegi_40_2002_201201/magyar_nyelv_es_irodalom_vl.pdf. Letöltés 2014. szeptember 20.
- Roberts, Celia – Street, Brian 1997/2000. *Spoken and written language*. In: *The Handbook of Sociolinguistics*. ed. Florian Coulmas. Blackwell Publishers Ltd., Oxford, 168–186.
- Schirren, Thomas – Ueding, Gert hrsg. 2000. *Topik und Rhetorik*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Toulmin, Stephen Edelston 1964. *The Uses of Argument*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Weaver, Richard 1961. *Composition: a Course in Writing and Rhetoric*. Holt, New York.
- Willis, Hulon 1973³. *Structure, Style and Usage: Rhetoric and Reasoning*. Holt, Rinehart and Winston Inc. New York etc.
- Zwiers, Jeff 2004. *Developing Academic Skills in Grades 6–12*. International Reading Association, Inc.

6. Az értekezés témakörében megjelent publikációk

Major Hajnalka 2011. *Retorika és fogalmazástanítás*. Dr. Raátz Judit, Tóthfalussy Zsófia (szerk.) Budapest: Trezor Kiadó.

Major Hajnalka 2011. *Reflektálás egy jelenségre - retorikai szempontból: Az emelt szintű magyar nyelvi és irodalmi érettségi érvelési feladatának vizsgálata*. Anyanyelv-pedagógia, 4. évfolyam, 4. szám.

Major Hajnalka 2011. *Retorika és fogalmazástanítás*. In: Raátz Judit – Tóthfalussy Zsófia szerk. *A filozófia és a szónoki beszéd*. Trezor Kiadó, Budapest.

7. Az értekezés témakörében tartott előadások

Hogyan érvelnek a tizenévesek? Félúton konferencia, Budapest: ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 2010.10.07–2010.10.08.

(Tanulmány a konferenciakötetben: Félúton-kötetek 6.)

Rend a lelke az esszének? Félúton konferencia, Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 2011.10.06–2011.10.07

(Tanulmány a konferenciakötetben: Félúton-kötetek 7.)

Retorika és szövegalkotás. Generációk nyelve konferencia, Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 2014.11.27–2014.11.28.

(Tanulmány megjelenés alatt a konferenciakötetben.)